

sentsem el a túlbonyolítás rémét Eörsi saját szavaival: „*Annóra azonban nem ment el az eszem, hogy ebben a meghökkenő cikkben a baloldaliság átfogó elemzésére vállalkozzam*” (456. o.), olvashatjuk a Seres László ideológiai szárnyváltását nehezményező 1995-ös írásban. Ám bármely alakváltozásokon ment is keresztül az elmúlt évtizedekben ez a bizonytalan formájú baloldaliság, az világos, hogy a reális (állam)szocializmusok bukásával, az egypólusú világrendben ez az ideológiai irányzat történetének legsúlyosabb válságát éli át.

Épp mert tisztességesebb a *Népszabadság* kultúrrovatánál mostanában újra felfedezett kádárista ideológusoknál, akik a piacgazdaság (más frazeológiában kapitalizmus) diszfunkcióiból és árnyoldalaiból valamely szocializmus apoteózisát kanyarítják, Eörsinek van bátorsága kimondani: „*Ebben a bánatos helyzetben semmiféle baloldálnak – se a szocialistának, se a nem szocialistának – nincs a piacgazdasággal vagy ennek jelenlegi formáival szemben működőképes gazdaságpolitikai elképzelése. Ez a baloldal egyetlen – de annál mélyrehatóbb – veresége.*” (457. o.) És nem lehet nem hallani a fogcsikorgatást, mikor az ősi, igazi és talán utolsó baloldali azt kénytelen leírni: „*Éljen tehát a piac, mondom, de csak mert amúgy is él, kipróbált és csak az áhítózsák színtjén jelentkező alternatíváival ellentétben, amelyek nem élnek. Éljen tehát az élet...*” (Uo.) Az értelmes baloldali, bár nem szereti a kapitalistákat, tudja, hogy nélkülük nem megy, a nagy konszernnek nem választott legitimáción nyugvó hatalmának árnyoldalait is látja, de tisztában van azzal, hogy a pénz médiumának rezdüléseit a törvény milyen ügyefogyottan tarthatja kordában, hogy jelenlegi helyzetünkben sajnálatos módon nem több, hanem kevesebb államot kell kívánnunk.

Az alternatív víziók teljes hiánya olyan feloldhatatlan problémát jelent, amely még sok fejfájást fog okozni mindannyiunknak. De az ilyen ideológiai vákuumhelyzetet mintha csak Eörsinek találták volna ki, publicisztikája pengéjét a pillanat ígésében még sokáig a túlhatalmat gyakorló szervek potrohába meritheti. Kívánom, hogy az e publicisztikákból kötött újabb csokrokat: a hat-, hét-, nyolclábú furcsaságokat mielőbb olvashassuk.

Desseuffy Tibor

A NYOMON KÖVETENDŐ NYOMTALANSÁG

*Kőbányai János: Szarajevói jelentés
Pelikán–Múlt és Jövő, 1996. 352 oldal, 690 Ft*

*„A történelem állandó nyomásában
nehéz okosnak lenni.”*

Végy egy szöveget, s ha olyan – üsd fel akárhol; szövegetek egészére jellemző mottót mutat. Erre is így akadtam. S mivel Kőbányai János stílusa meglehetősen sziporkázó, no meg mivel riportalányai ebben a műben szinte megszámlálhatatlanok – a jelmondat gazdája, kimondója elhalványul a legfőbb beszélő: a *szöveg egésze* ellenében. A SZARAJEVÓI JELENTÉS a korra jellemző könyv. Egy könyv, melynek címlapján, azon a tenyérnyi színes képben egy szarajevói utcán a szó valamennyi értelmében vér patakzik. Szerencsére (állítólag) ez már múlt. Elég közelmúlt. Holott pár év, hónap, sőt nap alatt az ezredforduló nyomása alatt – mit történelmivé! – geológiai-ivá öregednek a közelmúlt tudatrétegei is.

Ez a kötet a közel hajlás és madártávlat, a fikció és a „vérité”, a heves emlékezet, az intenzív napirenden tartás, a feszültség és a készenlét egyik jelentős teljesítménye irodalmunkban. A gyorsan dolgozó, sebesen helyszínelő és meglepően témát váltó fiatalember hetedik kötete. Nem aktualitása, hanem megmunkáltsága jogosít fel, hogy fontos könyvnek tekintsük. Magyar könyvnek, zsidó könyvnek, európai könyvnek annyi minden lázában vergődő közgondolkodásunk kórházi ágyának éjjeliszekrényén. Senki nem tesz nagyobb szolgálatot, mint aki anyanyelvén képes egyetemes gondokhoz hozzászólni.

„*Vonal. Első vonal. Igazi szarajevói kulcsfogalom. Ide jár – mint gyárba, hivatalba – a város férőkapacitásának jó része.*» *Véres valóság.*« *A szókapcsolat eredeti, nem metaforikus értelmében...*” „*A várost – szinte kivétel nélkül – szarajevóiak védik.*” A két mondatnyi hídfő között négy nyomtatott oldalnyi szöveg. Sűrű, mint néhol a „megénekelte” sötétség, köd vagy havazás. A „történetben”, melynek a tulajdonképpeni jelen ideje körülbelül kétezer év, ha nem öszövétségien, három. De csak ebbe a pár oldalba belefér, hogy „*nincs négyzetméter, amelyre*

ne hullott volna gránát. Volt olyan hét, amikor negyvenezer esett le itt a szorgalmasan jegyzetelő-lajstromozó ENSZ-megfigyelők szerint”; meg hogy „Még egyetlen várost sem szabadítottak fel belülről” (ami legalább Trójáig, Jerikóig hatályos „hadászati” axióma).

Két másik mondatot is választhattunk volna, melyek között ugyanolyan logikai (logisztikai) légihidak, röppályák feszülnek. Kőbányai összehordott bizonyítékbarikádjai mindenütt, ahogy „a most megmevedett vonalak mentén nemcsak két hadviselő fél, de a világ kétféle szelleme, felfogása feszül egymásnak”. De Kőbányai János SZARAJEVÓI JELENTÉS-ének egyik legfőbb érdeme az, amiről (más, konkrétabb kontextusban) maga így fogalmaz: „A legtöbb híradófotó vagy film a gránátok, golyók ütötte sebeket mutatja. Ez a látó- és érdeklődési szög megmutatja ugyan a valóság egy szeletét – a borzalmakat –, de csak az egyiket, amely nélkül a kép egésze homályos marad. Inkább tudósít a fotósról, aki a szenzációval sokkolni, lázítani akar, s egyúttal a saját hősiességét is hangsúlyozni szeretné. A sokkolás a figyelemkeltésnek, a szolidaritásra mozgósításnak hatásos módja. Bizonyos határig, bizonyos mértékben. Azon túl az ellentétébe csap át. Elfásít kedvetlenül. S eltorzítja magát a valóságot, s még inkább az igazságot. Azokat a kapcsolódási pontokat takarja el így, amelyeken keresztül segíteni lehetne, kikerülni a szövevényesen tragikus alagútból.” Ez a könyv annak demonstrációja – az időből vett aspektusokkal is telítve –, hogy „hiszen Szarajevó nemcsak romhalmaz. Szarajevó szép is. Most is, mindazok után is”...

Persze ide (még hogyha hosszú szövegrészeket át főszereplő is) a múlt, az emlékek csak háttérként, magyarázatként szól be, üzeni, kommentálni. A bosnyákok régi, felekezeti szétszakitottságáról, a zsidó hitközségek nemfontos-mégis- fontos szefárd-aszkenazi rivalizálásáról, a mindig személyekben kitörő szent nemzeti, faji, vallási skizofréniákról, melyek közösségek közegében öngerjednek s önpusztítanak végül. Érdekes adalékként: még a nyelv sorsából is itt van egy „minitragédia”. Ahogy a *lager* ősjelentése mint egészen más, semleges fogalom az erdőbirtokosok, irtók, fások sorsában feldübörög a XX. századi emberiség rémfogalmáig. S ez a „státusemelkedés” ugyanazoknak az embereknek a sorsán belül, nyelvhasználatában történik, akik a *hosszú békétől* a partizánlavináig mindenben benne voltak.

Kőbányai diagnózisokat keres; a könyv egésze maga ha tartalmaz, összhatásként, utalást nem általános terápiákra! A *bajmegállapítás* a szerző riporter, de elsősorban írói érdeme. Lehet, az első balkáni zsidó közösségek nyomába is érdemes lett volna erednie, oda, ahol az egyik legrégebb Haggada-tekerés (egyelőre kimenthetetlenül, de még létezik, annak ellenére, hogy az alexandriai betűhordozók mennyivel sérülékenyebbek a moszteri hídhordozóknál!) – s ahol egy még Szulejmán szultán engedélyével nyitott, a kolozsvári Házsongárddal egyidős zsidó temető van, bár egyes hírek szerint (mondja, aki oda eljutott, ám *odáig* már nem mehetett el) – a XVI. századi héber betűs fejfák a beásott szerb ágyúknak szolgálnak mellvédül. De hát Kőbányait a mai példabeszéd szólította „*bajjal teli Szerbia ormaira*”. Bár egy percig sem téveszti szem elől a közmondásértékű megfigyelést: „*Nézd meg egy ország (nép) zsidóját, s akár ne is fáradozz az ország népének megismerésével, annyira magában hordja annak összes jellemzőjét.*”

A mostani háborút a második világháború helyileg is lezáratlan számlái folytatásának tartja, mint beszélgetőalanyai okosabb része, és „elfogadja” – bár máshol ugyancsak alanyai véleményéből az egykori, antifasiszta felépés összefogása dicsőül meg –, hogy jelen helyzetben indokolt az egyéni *türelési esély* növelése, néha a megfutamodásig, a „dezertálásig” menően.

„*Rendhagyó fejezeteket*” ír meg az egyetemes zsidó történelemből, rögzítvén a nem is olyan árnyaltnyi tény, miszerint először az újkori kelet-európai konfliktusok történetében a jugóháborúk mellékszálaként nem nyitottak a zsidók ellen se burkolt, se nyílt frontot. És Tamási Áron híres Ábel-mondatának egy eredeti „olvasatára” hivatkozva megkeresi, elemzi a szarajevóbeli magyarok esetrendszerét, esélyeit is, akik között csak két „tisza magyar” házaspár található, de mindenki, aki csakis a háború szoritásában észrevette, hogy gyermekei, ősei, rokonszenve révén, akár a nyelvet már nem is beszélve magyarnak vallja magát – tömörült. Ezek közé számítanak azok a jellemző esetek is, hogy otthon, Szarajevóban mindig is magyarnak érezte magát, Budapestre átmenve pedig most „szarajevóinak”.

Szarajevó: a történelem-földrajzi név a század eleje óta egyre jobban telitődik jelkép-

jellegekkel. Baljóslatú szimbolikája az *utolsó csepp*, s az *agónia kezdete* skálájának mentén még csinos kis jelentéselágazásokat vonzott magához abból a hangyabolyból, melyet a tolerancia s a balkániség, a pluralitás meg a homogén náció fogalomcsaládjai népesítenek be. Ha „Szarajevó” veszít tehát – nem egy várost rombolnak le „még szörnyűbb hatásokkal”, hanem emberi értékeket, amelyek a várost, *e várost* mind egy ideig fönntartották. „Viszont: Szarajevó nem Szomália. Szarajevó – Európa” – szeretné ez a könyv is a süketebbek fülébe is eljuttatni ezt a Kolumbusz, esetleg Ptolemaiosz vagy Neander-völgyi Mister Nyenyere előtti elemi információt. Mindamellet sok okból hasonlítja Szarajevót Jeruzsálemhez: „multikultúra érezhető és látható megnyilvánulásai; keresztekben és félholdakban végződő tornyok egymásmellettsége; völgyekkel szabdaltsági fekvés; a nagyhatalmak ütközőzónái közötti földrajzi és kulturális elhelyezkedés”.

Alanyai lépten-nyomon hangoztatják, hogy „a világ, mely nem tudja megakadályozni lemezárulásunkat, üldözésiünket, menekülteinket sem fogadja be”. És hogy „nem polgárháború folyik itt, hanem területfoglaló agresszió, amelyhez az ürügyet a nacionalista ideológia adja”. Ezért hát mi a „biztonság” mostanában, ebben a mindent szívesen elrelativizáló világban? „Amaz egymásba asszimilálódó egészséges keveredésen túl... rengeteg menekült foglalta el az innen továbbállt összarajevóiak hiült helyét. A mindeniükből kifosztottak, legyilkolt családjukból megmaradtak népe, akik a halálos ölelésben is biztonságosabban érzik magukat, mint a hullámzó frontvonalak fölperzselt harcmezőin, ahol minden erkölcsi és jogi: azaz emberi norma felfüggesztett.” Ezek nehezen lesznek viszont az előző kultúra letéteményesei és folytatói. Pedig „a XX. század végi civilizáció kiszolgáltatottsága az is – szerepe többek közt ezért is kétes –, hogy a benne élőknek nemcsak a kenyér nyújtotta vegetálás az igénye”. „A várost az az alkotó értelmiség, urbánusréteg hagyta el, amely meghatározta szellemi arculatát. A helyükre özönlő, javarészt falusi menekülteknek legalább egy-két generációra volna szükségük, hogy átvegyék a hagyományokat. Kítől? És mikor?” – lebegtetni meg többször is a kérdést az, aki ebbe a légkörbe oly jól beleszagolt, beleérezett. Analógiaként a történelemből éppen Jeruzsálem vagy Róma vagy Buda sorsai-végzetei integetnek, végül pozitív kicsengéssel; ha arra gondolunk, hogy

Párizst „csak” a sans-culotte-jai, Londont „csupán” a tűzvész meg a pestis apokalipszisa dúlta, különben megúszták. Nincs a teremtésben vesztes – csak mindenki vagy senki. Az analógiák sora tovább folytatható, bizalom-erősítő értelemben: már minden volt. Ha a sötét utcákat nézi: „Mint egy erdélyi kisváros a Ceauşescu-rendszer végóráiban” – kínálkozik a hasonlat; s ha a híres „tunnel”-ről mesél, a befagyott jégen keresztül három télen át táplált Leningrád esete jut eszébe az embernek. Más dolgok az aggasztóbbak.

„A falra festett ördög – ha szívósan ragaszkodik hozzá – megjelenhet. Ha egy népcsoportot évenként át azért üldözik, mert őt több generációval megelőző felmenői egy vallási csoporthoz tartoztak, talán tudattalanul is, de vonzódni kezd a fogalomhoz, amely miatt megkülönböztetik. (Ez az alapja a mai magyarországi zsidó- és cigánydisszimilációnak is)” – állapítja meg a könyv minden helyén egyaránt kiütöztetett „végkövetkeztetései” egyikében a szerző –, s mögötte a „helyzet”. „E házak falát nem szétlőtték, de szertesztét gyalázták. Tenyérynyi hely nem maradt golyó nélkül. A falak, melyeket nem rontott le bomba, mind magukon viselik ezt a szinte szabályos csorbára csontolt, csipkézett kőszövet-anyagszerűséget, s mint lánzszahegyre tűzött fejek a várfokon, hirdetik e háború lényegét: nem stratégiai célokért folyik, hanem a szemben álló fél – amely minden esetben egy nép – olyan mértékű megfélemlítését szolgálja, hogy az saját magától »tisztsáta« meg »etnikailag« az elfoglalni vágyott területet...”

Érdekes vállalkozás – még ha a „történelem” újabb „ezüsttálcáján” kínálta is fel; a szerző intellektusára vall az érzék és érzékenység, a tárgyi tudás és árnyalt megfogalmazások képessége: a Monarchia legutolsó – csak 1908-ban „annektált” része felől közelíteni meg a legfőbb tanulságokat: a világ, ha a muzulmánokról van szó, a jó és buta klisével csakis a fundamentalizmusra képes gondolni. Holott ez a tolerancia meleggyaként működik – mióta. A bosnyákság legtaggabb értelemben – egy olyan marginalitás vállalása is, amely a világtörténelem egy nagy vonulatába illeszkedik. A marginális nem valaminek a peremét, de a két perem közötti vonalat jelenti. Veszélyesen termékeny tragédiatorozatot. Végtelen magányt és egymást hatványozó másságok gazdagságát... Ha Szarajevó győz, mi magyarok is győzünk anélkül, hogy fegyvert kellene fognunk. Győz a marginális más-

ság-gazdagság joga és lehetősége... Egy erő már összefűzte (vagy láncolta) e sokféle másságot ezen a nyughatalatlan vidéken. A Monarchia minden antidemokratikussága ellenére – amely megérdemelt bukásához vezetett – a legprosperálóbb alakulata, korszaka volt az általa összefogott népek, országok történelmének. Rövid fennállása alatt: működött. Az akkor felhalmozott szellemi és anyagi tőkét, infrastruktúráját fogyasztjuk (romboljuk) ma is anélkül, hogy valami szervesen alkotót teremtettünk volna helyébe”.

Kőbányai könyve észrevételezi, hogy egyfelől az atomizálódás tünetei – paradox módon – szinte egybeesnek a civil társadalom talpraépítkezésének, szervezkedésének szimp-tómáival, s a legszomorúbb prognózis szerint nehéz elképzelni, hogy ezek után még a maiak életidejében behegedjenek a sebek. Ilyen közérzet is volt már, legutóbb a második világháborút követően. Másfelől, magasabb és elméletibb szférákban pedig így tételez: „A Szarajevó-origóponton, 320 000 ember meztelen életén keresztül most a világ háromféle felfogása és azok szerveződési formái mérik össze alkotó- és rombolóerejüket, illetve lehetőségeiket. Államoké, az államokat magukba olvasztó nagy nemzetközi integrációké és a személyek integritását megőrző kisközösségeké. Modelljeik, stratégiáik nemcsak az oly bizonytalan háborús térség jövőjét tapogatták ki, de behatárolják a XXI. századba lépő civilizációnk konfliktuselhárító, feloldó mechanizmusát is.”

Egyelőre „gyulladt tekintetű kisvárosokon, falvakon” halad át Kőbányai tolla és kamerája. Külön kiemelendő irányának helyenként költői szépsége is a pontosság bővölete mellé. „A földerengő nap – két hét óta először – diadalmasan tekint szét a számára egy és oszthatatlan tájon”; vagy „Majd egy másik, jobb állapotú (hídon) egyensúlyozunk át, amelyet – ama közös európai álmot szimbolizálандó – maga Eiffel mérnök tervezett, akár a mi Nyugati pályaudvarunkat. Srdján megmutatja azt a nevezetes helyet, ahol Gavrilo Príncipe lelőtte a Monarchia eszméjét”... „A hídra nyúló utca sarkán az aktus emléket hirdető márványfeliratot és a diák történelmi elrugaszkodásának lába nyomát őrző, járdába mélyesztett táblát muzulmán szélsőségesek kirobbantották.” A szellem ha bármilyen közel hajlik is, madártávlatra megmarad: az ironia fölénye. Apro-pó: emlékek. A kultúra – emlék. De ami nem közös emlék (sőt egymással ellentétes értelmű) – nem marad fenn: nem bírja ki az impéri-

umváltások földrengéseit, melyek nem csak az élő emberanyagba vágnak előszeretettel széles rendeket, új (sugar)utakat. Mi is tart-hatná az időben, térben mindenképpen változó embereket, nemzedékeket, emberiségeket közös nevezőn, ebben a tekintetben leg-alább? Nagyon kevés dolog.

Hiszen pár év alatt, egy-egy ezredforduló (századfordulócska) nyomása alatt geológiai-vá öregednek a közelmúltak tudatrétegei is. Kőbányai János SZARAJEVÓI JELENTÉS címen nagyszabású – és nagyvonalú – körképet fest a délszláv dráma „legmacbethibb” színpadán, avagy e térség zsidóságának páratlan finomságú monográfiusaként mutatkozik be egy bosnyák haditudósítás monumentális kulisszái között? Mindkettőt következetesen és nagy írástudói felelősséggel mutatja fel. A hihetetlen: összhatásként a szövege olyan, és annyi artisztikus melankóliát sugároz, ami a témák mindenikéből külön-külön adódna ugyan, de ami ennek a szemmel láthatóan nem a szépelgésre, hanem a tájékoztatásra, felrészésre törő intellektusnak semmiképpen sem volt kitűzött (mellék)célja. Annak a mű-fajnak az ajándékként (?) kell fogadnunk, melyet a riport, a röpírat és a regény egykori határain nagy írói bátorsággal ide-oda utaz-va, a szemünk előtt szab ki és öltöget, varrogat össze nyersanyagának kontinensnyi bo-rult egéből, hangulatainak festői ködfüggö-nyeiből. Kormos havon a tények vércseppjei. Maga a nyomon követhető nyomtalanság.

Lászlóffy Aladár

STANDEISKY ÉVA: AZ ÍRÓK ÉS A HATALOM, 1956–1963

1956-os Intézet, 1996. 481 oldal, 880 Ft

A rendszerváltást megelőzően az addig eltelt negyven év történetéről és különösen a forradalomról, illetve az azt követő évek eseményeiről nem folyhatott rendszeres, legalább a lehetséges elfogulatlan tudományos kuta-